

Forkortelser og benyttede udgaver:

- BH: Bleak House. The New Oxford Illustrated Dickens 1951.
L. Moltke: Bleak House 1-2, København 1858.
- BR: Barnaby Rudge. The Oxford Illustrated Dickens 1982.
L. Moltke: Master Humphreys Stueuhr 2-3, København 1863.
- LD: Little Dorrit. The Oxford Illustrated Dickens 1982.
L. Moltke: Lille Dorrit 1-2, København 1862.
- MC: Martin Chuzzlewit. The Oxford Illustrated Dickens 1981.
L. Moltke: Martin Chuzzlewit, København 1859.
- NN: Nicholas Nickleby. The Oxford Illustrated Dickens 1968.
L. Moltke: Nicholas Nickleby 1-2, København 1856.
- OCS: The Old Curiosity Shop. The Oxford Illustrated Dickens 1981.
L. Moltke: Master Humphreys Stueuhr 1-2, København 1863.
- OMF: Our Mutual Friend. Everyman's Library 1953.
L. Moltke: Vor fælleds Ven 1-2, København 1864-65.
- PP: Pickwick Papers. The Clarendon Dickens 1986.
L. Moltke: Pickwick Clubben 1-2, København 1861.
- TC: A Tale of Two Cities. The Oxford Illustrated Dickens 1982.
L. Moltke: En Fortælling om to Byer, København 1863.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

DEMONSTRATION AF JYSK ORDBOGS EDB-PROGRAMMET

- database og kortlægningsprogram til udnyttelse af spørgelistebesvarelser

Af Viggo Sørensen og Torben Arboe Andersen (Aarhus Universitet)

En vigtig del af materialet til redaktionen af Jysk Ordbog udgøres af besvarelser af spørgelister vedr. dialektale forhold fra et net af ca. 500 meddelere jævnt fordelt over Jylland. Siden spørgelisteudsendelsen begyndte i 1950-erne (jf. Nielsen (1982) p. 10) er der udsendt ca. 120 spørgelister à 30-40 spørgsmål, der er blevet besvaret af gennemsnitligt vel 6-700 og for nogle listers vedkommende af op til 1000 meddelere. Besvarelserne af de enkelte spørgsmål blev tidligere udskrevet manuelt i topografisk ordnede lister, der derpå blev anvendt som udgangspunkt for udfærdigelse af udbredelseskort for bestemte udtaleformer, synonymer mv. I 1987 anskaffede instituttet edb-udstyr (Apple Macintosh), først og fremmest til brug for udarbejdelse af manuskriptet til Jysk Ordbog, der krævede særlig lydskrift, som forholdsvis let kunne kreeres på Macintosh-udstyret. Det stod hurtigt klart, at edb-udstyret også kunne anvendes til behandling af spørgelistebesvarelserne: indtastet i en database kunne de i det mindste udskrives i topografisk ordnede lister. Men kunne man også udarbejde dialektkort på skærmen ud fra databasen?

Gennem edb-centret UNI-C, Århus afd., fik vi forbindelse med programmør Peter Frost-Olsen, der påtog sig at udarbejde en database og et tilhørende kortlægningsprogram for instituttet. Til udformningen heraf blev anvendt dels databasesystemet Reflex, dels tegneprogrammet Adobe Illustrator. Databasen og kortlægningsprogrammet har siden fungeret tilfredsstillende, med enkelte løbende justeringer.

1. Brug af databasen

Spørgelistebesvarelserne indføres i databasen ved, at man indtaster hver enkelt meddelers besvarelse af et givet spørgsmål i et svar-skema, et "kartotekskort" af udseende som vist i fig. 1.

I svarschemaets første rubrik anføres topografisk sognenummer for besvarelsen; hvert sognenummer har i databasen tilknyttet et koordinatsæt til brug for kortlægningsprogrammet (jf. afsnit 2). I rubrikken "Ordled" indtastes de former, meddeleren opgiver i sit svar, normalt uretoucheret. Dog kan der ikke anvendes lydskrift, så hos de få meddelere, der anvender egentlig lydskrift, gennemføres en normalisering, og det markeres i rubrikken "Forklaring", at der er anvendt lydskrift. Rubrikken "Ordled" er opdelt i 3 felter, for at de enkelte led i sammensætninger og faste forbindelser kan indtastes separat og dermed muliggøre senere udskrifter og kortlægning med et vilkårligt af disse led som udgangspunkt. Indeholder en besvarelse to el. flere forskellige ord eller former, oprettes der et "kartotekskort" på hver af formerne. I rubrikken "Forklaring" anføres meddelerens eventuelle nærmere forklaring eller øvrige kommentarer til det omspurgte ord. Ofte er der på spørgelisterne bedt om, at meddeleren anfører en sætning, hvori ordet forekommer; disse og tilsvarende sætninger noteres i rubrikken "Citat".

Efter indtastning af alle besvarelser af et givet spørgsmål kan der fremstilles datarapporter, dvs. oversigter over alle oplysninger i databasen eller udvalgte

stærkest mulige formulering af det forhold at hun har 4 børn, kan modtageren efter § 4 slutte at hun ikke har haft 4 børn.

Man kan sige at modtageren ved at slutte på disse måder ikke anvender deduktive, logisk holdbare slutninger - og det er nok derfor hverken logikere eller grammatikere har anerkendt dem. Modtageren anvender altid i sin forståelse af indebyrden af den fokuserede information **abduktive** slutningsformer (*A* betyder 'afsenderen', *M* 'modtageren'):

GENEREL PRÆMIS: HVIS NOGET INFORMATION ER SANDT OG RELEVANT FOR M, MEDDELER A DET SOM FOKUS

SPECIEL PRÆMIS: As sætning har et fokus
ERGO SANDSYNLIGVIS: As fokusinformation er sand og relevant for M.

GENEREL PRÆMIS: Hvis noget information ikke er relevant eller sandt, meddeler A det ikke som fokus

SPECIEL PRÆMIS: A meddeler ikke yderligere information end fokus
ERGO SANDSYNLIGVIS: Yderligere information end fokus er ikke sand eller relevant

Ordet *eller* har efter ordbogen inklusiv betydning, (dvs. *A eller B* = 'A, eller B, eller A og B). Men på grund princippet om relevans har ordet i normale ytringer eksklusiv betydning (dvs. *A eller B* = 'A, eller B, men ikke både A og B). Det hænger sammen med at 'og' er mere informativ end 'eller' på samme måde som '4' er mere informativ end '3'. Det der implicerer noget andet er mere informativ end det: 4) 3, (A og B)) (A eller B). Med andre ord: hvis man kan sige: *og*, er det irrelevant at sige: *eller*

Anarki eller kaos UNDERFORSTÅET: KUN: 'eller', DVS. IKKE: 'og', ALTSÅ IKKE: 'anarki og kaos'

Princippet om relevans gælder valget af abstraktionstrin. Alle begreber indgår i begrebshierarkier med abstrakte begreber øverst og konkrete nederst: levende væsen - pattedyr - menneske - kvinde - hustru - Ulla. I sådanne hierarkier gælder det at hvis et enkelt individ hører til en lavere, konkret kategori, så hører det også til den højere, abstrakte kategori: enhver søster er en kvinde, og enhver kvinde er et menneske; og hvad der gælder alle medlemmer af den højere kategori, det gælder også medlemmerne af alle de lavere kategorier: hvad der gælder for alle pattedyr, gælder for alle abearter og alle hundearter, for alle mænd og kvinder, for alle niecer.

Hvis afsenderen nu ved at det er sin kone Peter skal møde i aften, så er det ikke hele sandheden hvis hun siger: *Peter skal møde et pattedyr* eller *Peter skal møde en kvinde*. For modtageren kan med god ret slutte sig til at det, eftersom det om den person Peter skal møde, er den mest informative oplysning at det er en kvinde, så

sempel kan nævnes, at den sorteringsformel, der frembringer det i det følgende anvendte databaseudtræk, lyder: OrdAF6 WHERE STARTS(Ordled2,"sv") OR STARTS(Ordled 2,"sw"). Databaseudtrækket overføres derpå til kortlægningsprogrammet.

2. Brug af kortlægningsprogrammet

Programmøren har ved hjælp af tegneprogrammet Adobe Illustrator digitaliseret et kort over Jylland med angivelse af alle ca. 1200 sognes grænser. Desuden er hvert sogns "midtpunkt" fastlagt ved de ovf. nævnte koordinatsæt. Sognegrænser og -midtpunkter viser sig dog ikke på kortet. Kortlægningsprogrammet er indrettet sådan, at der i og omkring hvert sognemidtpunkt kan placeres fra 1 til 9 sigler, der ligger forskudt over hinanden; der er dog under kortlægningen i praksis sjældent tale om mere end 4-5 sigler i hvert sogn.

Dette Jyllandskort foreligger i en groft- og en fintegnet udgave. Det grofttegnede kort, som anvendes til arbejdskort, kan printes dobbelt så hurtigt som det fintegnede. I begge korttyper kan grænselinierne for hoveddialektområderne indlægges, og områdebetegnelserne kan påføres.

Når man har overført det valgte databaseudtræk til kortlægningsprogrammet og valgt korttype mv., skal man blot vælge en signatur for den ordform, man ønsker kortlagt - frem på skærmen kommer da et lille forsøgskort, hvor udbredelsen hurtigt sogn for sogn plottes ind af programmet, jf. fig. 3.

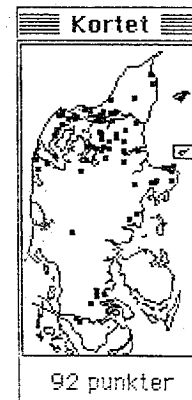

Fig. 3. Forsøgskort for udbredelsen af svineøre = klejne. Kortets størrelse på skærmen: 3,5 x 6 cm.

Programmøren har her en udvidelse af programmet under udarbejdelse: der bliver mulighed for at få flere forsøgskort på skærmen samtidig, hvorefter man hurtigere kan danne sig et overblik over, hvilke ord eller former der med fordel kan samles på ét kort.

Ønskes kortet udprintet og arkiveret, overføres det til redigering i Adobe-programmet, hvor kortet fremtræder som vist i udsnit (fig. 4). Dette Adobe-kort kan forstørres yderligere, så man i detaljer kan se de enkelte siglers placering og nemt f.eks. kan flytte sigler, der overlapper hinanden; eller man kan fjerne sigler, hvis man f.eks. kun ønsker markeret én besvarelse for hvert sogn. Efter redigeringen sendes kortet til printerudskrift (jf. fig. 5).

Denne type kort indgår normalt ikke direkte i manuskriptet til Jysk Ordbog, men danner grundlag dels for fladekort heri (med skraveringer, grænselinier etc.; disse kort udarbejdes i programmet SuperPaint), dels for ordbogsmanuskriptets øvrige oplysninger om ords og lydformers udbredelse. Databaserne for de enkelte spørgeliste-besvarelser bliver opbevaret på disketter, medens Adobe-kortene foreløbig ikke gemmes elektronisk, da de i den nuværende version optager for megen plads; om nødvendigt kan de nemt genereres igen ud fra databasen. I den planlagte nye version "komprimeres" kortene, så opbevaring på harddisk eller disketter bliver langt mindre pladskrævende.

3. Vurdering (jf. også Dohm Pedersen (1988))

Som nævnt i indledningen har database- og kortlægningsprogrammet hidtil fungeret stort set tilfredsstillende. Blandt fordelene er, at man i kraft af databasen dels kan alfabetisere det samlede materiale, dels kan foretage udtræk efter næsten

ethvert tænkeligt sorteringskriterium, og at man hurtigt via udbredelsen på for-søgskortene kan nå frem til den mest hensigtsmæssige kortlægning.

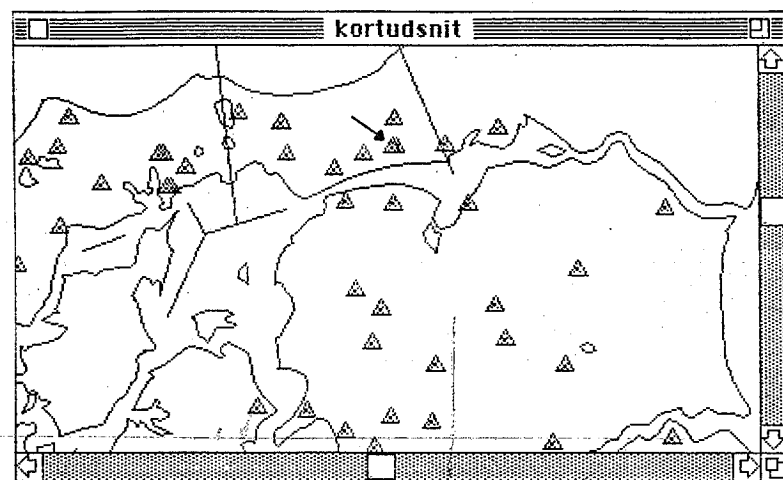

Fig. 4. Udsnit af skærbillede af Adobe-kortet for *svineøre* = *klejne*, udskrevet på imagewriter. Det ses, at der i flere sogne er 2 sigler lidt forskudt for hinanden. Pilen peger på sognet med topografisk nr. 1284, hvorfra 2 meddelere har anført en *svineøre*-form (jf. fig. 2).

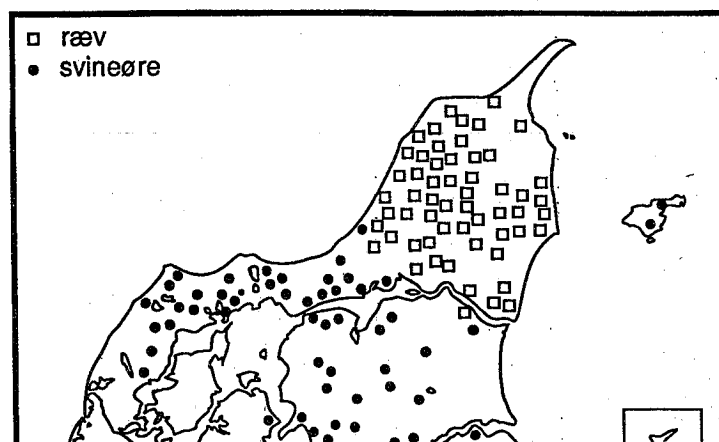

Fig. 5. Udsnit af redigeret og suppleret kort over to synonymmer for 'klejne', udskrevet på laserwriter.

Litteratur.

- Dohm Pedersen, Suzanne: Nye tider, nye skikke. - i: Ord & Sag, 8 (1988). p.13-23.
Nielsen, Niels Åge: Sådan startede det. - i: Ord & Sag, 2 (1982). p. 7-11.
Rasmussen, Ove: Vredne bukser. - i: Ord & Sag, 9 (1989). p. 34-42.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

Læg ikke alt til side for straks at læse denne artikel om:

INFORMATIONSTRUKTUR

Af Ole Togeby (Københavns Universitet)

En tekst er ikke blot et udtryk der har et indhold for en person i en erkendelses-situation, men også et middel for afsenderen til at overføre information til modta-geren i en kommunikationssituation.

Med tekstens **indhold** foreligger der for en sprogbruger et **billede** af en situation fra virkeligheden eller forestillingen. Tekstens indhold bæres hovedsageligt af de semanti-ske kombinationer af ordstammer af navneord, udsagnsord, tillægsord og forholdsord. Læren om dette indhold kaldes **semantik**.

Med tekstens **information** ændrer afsenderen modtagerens **mentale model**, dvs. modtagerens billede af den omtalte situation. Det kan ske ved at afsenderen tilføjer informationer til modtagerens mentale model på områder hvor der ikke er nogen informationer, sammenføjer eksisterende informationer, eller sletter og omorganiserer informationer på områder hvor der allerede er nogen. Tekstens information bæres hovedsageligt af de syntaktiske relationer, dvs. relationer af rækkefølge og afhængig-hed, mellem bøjningsendelserne, og af de grammatiske småord: forbindere, nogle forholdsord, stedord, kendeord. Organiseringen af denne information kaldes tekstens **informationsstruktur**.

For at ændre modtagerens mentale model må afsenderen 1) henvise til og få modtageren til i sit verdensbillede at identificere den mentale model som skal ændres, og 2) meddele ændringen, dvs. **tilføje**, **sammenføje** eller **omorganisere** information i denne model.

Afsenderen henviser til en mental model ved at nævne **emnet** for meddelelsen, dvs. tid og sted, og de personer og omstændigheder som hun **forudsætter** allerede kendt og erkendt af modtageren. Afsenderen ændrer dele af modtagerens mentale model ved at **meddele** hvad hun anser for **relevante** ændringer for modtageren; afsenderen tilføjer oplysninger til modtagerens situationsbillede ved at **nyheds-fokusere** på infor-mationer, sammenføjer informationer ved **identitets-fokus**, og omorganiserer infor-mation fra to forskellige omtalte situationer ved **kontrast-fokus** og **nægtet fokus**. De